

УНІВЕРБАЦІЯ ЯК ОСНОВНА ТИПОЛОГІЧНА РИСА СУБСТАНТИВНОГО СЛОВОТВОРУ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються процеси універбації, які лежать в основі творення більшості стилістично маркованих композитів і є причиною їх багатоаспектного стилістичного навантаження. Композити використовуються для створення мікро- і макроконтекстних стилістичних фігур.

Аналіз функціонування мовленнєвих одиниць у конкретних текстах характеризує в сучасній лінгвістиці один із найбільш активно досліджуваних напрямків. На перший план виступає встановлення кореляцій системних і функціональних характеристик мовленнєвого знаку. Одиниці мови та мовлення, які виступають об'єктом нашого дослідження, – це складні слова, за допомогою яких в текстах створюються стилістично значимі характеристики, а саме, образність і експресивність. Способи творення стилістичного ефекту за допомогою композитів, що є об'єктом нашого дослідження, базуються на особливостях семантичної комбінаторики їх компонентів один з одним чи із зовнішнім контекстом. Найбільш стилістично значущим принципом такої комбінаторики є семантичний дисонанс, який проявляється у двох основних видах – внутрішньому та зовнішньому. У першому випадку композит сам створює мікроконтекст для реалізації стилістичних фігур, у другому – композит реалізує свої стилістичні функції в макроконтексті.

Загального опису стилістичних фігур, які створюються композитами, поки що не існує, хоча в ряді випадків виділяються стилістично марковані моделі словотворення. У літературі зустрічаються окремі думки про стилістичні можливості композитів: їх метафоризацію (Е. Різель, С. Шендельс), характерні для них стилістичні конотації (Ladissow), їх здатність слугувати засобом компресії інформації (Г. Глухов). Окремі стилістичні функції композитів розглядаються разом із функціями інших лексичних одиниць (простих і похідних слів та словосполучень). Перелік функцій стилістично забарвлених складних слів у конкретних текстах є неповним та фрагментарним. Тому пояснення дії механізмів створення експресивності та образності в складних словах потребує більш детальної розробки, яка б враховувала диференціацію типів образності та розмежування міні- і макроконтексту. *Метою* роботи є аналіз процесів універбації, які лежать в основі творення більшості композитів німецької мови.

Торкаючись питання про процес словоскладання, Фляйшер використовує термін "універбація", під яким він розуміє перетворення складної синтаксичної одиниці в функції найменування в однослівне найменування [1: 17]. Процеси універбації, тобто об'єднання в одному слові мотивуючої конструкції, перетворення знаку-повідомлення у знак-найменування, складають найважливішу частину номінативної діяльності людини на рівні слова. Таке перетворення обумовлює типологічні відмінності словотворчої конструкції як від простих слів, так і від афіксальних та синтаксичних конструкцій. Характеризуючи властивості композита в цілому, Х. Ортнер відмічає можливість консолідації поняття у цих одиницях шляхом універбації [2: 84].

Від простих слів складні слова відрізняються як почленованістю структури на більш дрібні компоненти, так і наявністю семантичної мотивації, яка визначається лексичним значенням складових компонентів, порядком їх слідування та значенням словотворчої конструкції в цілому.

Механізм універбації полягає в редукції тих сегментів найменувань, які експліцитно виражають граматичний синтаксичний зв'язок, або в переході актуальної предикації в латентну. Комунікативно значуща інформація, яка міститься в окремих номінативних одиницях, трансформується на лексичному рівні та реалізовується в їх синтезі у словах-універбах тими ж елементами, які передбачають зміст, що і в синтаксичних конструкціях. Складне слово фіксує зв'язок між двома поняттями. Про характер цього зв'язку реципієнт здогадується на основі знань основних типів словотворчих моделей, контексту та ситуації. "Конкретизація зв'язку, наявного при номінації розгорнутим синтаксичним цілим, у словоскладанні поступається місцем звичайній фіксації цього зв'язку між об'єктами. Розпізнання характеру цього зв'язку виявляє складну залежність від тісного переплетення лінгвістичного та екстралінгвістичного досвіду людини" [3: 64]. Аналіз імпліцитного синтаксичного зв'язку між компонентами складного слова є одним із завдань теорії словотворення. Типи словотворчих моделей описані такими дослідниками, як Paul, Fleischer, Barz. Деякі вчені підходять до проблеми універбації з позиції психолінгвістики, розглядаючи універби як динамічні одиниці мовленнєвої діяльності, з подібними до словосполучення чи речення властивостями, а слово-універб, на їх думку, виникає в результаті перетворення розгорнутої комунікативної номінації [4: 27]. Текст, який відповідає розгорнутій комунікативній номінації, або зберігається в універбі повністю (die Ausfuhr der Waren – die Warenausfuhr), або виражається у скороченому, але легко відновлюваному вигляді (die Posten auf der Aktivseite – der Aktivposten). Однією з основних відмінностей універбації від інших видів компресії є те, що в універбі зберігається основний інваріант змісту відповідної розгорнутої комунікативної номінації.

Іншої точки зору на суть універбації дотримується А. Шумагер, на думку якого, про універбацію правомірно говорити при наявності в тексті певної вихідної бази, тобто тих сегментів, які були згорнуті, при цьому ця база розуміється ним досить широко. "Принцип економії може викликати універбацію синтаксичних одиниць будь-якої складності, які виступають у функції номінативних засобів" [5: 151]. А. Шумагер розглядає випадки

універбації складнопідрядного речення, синонімічної заміни компонентів описових найменувань із включенням їх в універб та використання замість описової конструкції словотворчого елемента.

У науковій літературі, спираючись на принцип інформаційної співвіднесеності універбів та їх паралельних конструкцій, розрізняють лінійну та семантичну компресію. Універби, які виникають у результаті лінійної компресії, легко перетворюються у словосполучення. Посилаючись на праці В. Фляйшера, І. Барца можна назвати такі типи лінійної компресії:

1. Використання композита замість прийменникового словосполучення іменника з іменником: *die Beteiligung von Experten – Expertenbeteiligung, Profit durch Handel – Handelsprofit*.

2. Композит, який функціонує замість генитивного безприйменникового словосполучення: *die Ermittlung der Anteile des Marktes – die Ermittlung der Marktanteile – die Marktanteilenermittlung*. Універбація генитиву дозволяє уникнути накопичення генитивних конструкцій, що зі стилістичної точки зору покращує висловлення.

3. Композит, який заміщує собою словосполучення з прикметником чи прислівником: *späte Wirkungen – Spätwirkungen*. У цьому випадку створення однослівного найменування *Spätwirkungen* дозволяє використати в реченні ще одне визначення *die folgenden Spätwirkungen*, уникаючи лінійного атрибутивного ланцюжка *die folgenden späten Wirkungen*.

4. У доповнення до названих груп можна додати й ті випадки, коли синтаксична конструкція, яка мотивувала універб, також вживається в тексті. В. Фляйшер підкреслює, що універбація при цьому виступає засобом зв'язку (когерентності) тексту, узагальнюючи та підхоплюючи зміст попереднього висловлення [6: 91]. У таких випадках універби можуть замішувати досить довгі відрізки тексту: *Bisher gab es keine Möglichkeit, die Entwicklung der Umlaufmittelbestände direkt zu bestimmen... Die Methoden der Umlaufmittel-Beständebestimmung können*.

Подібною точки дотримується А. Фефілов, вважаючи німецькі контактні оформлені іменники результатом композитивних процесів і зрощення синтагм у єдину конструкцію шляхом часткового або повного елімінування синтагматичних компонентів, що супроводжується компресією та імплікацією (переходом в асоціативний фон) ряду структурних, функціональних і конвенціональних семантичних ознак, а також частковою або повною ідіоматизацією обох конститuentів [7:1 55].

До групи універбів, що виникли як результат лінійної компресії, відносяться також і деякі копулятивні композити чи словосполучення. Існуючий між ними зв'язок, виражений сполучником *und*, в універбах елімінується: *Markt und Wirtschaft – Marktwirtschaft, Preis und Politik – Preispolitik*.

Необхідно відмітити, що між композитом і словосполученням можуть виникати відносини семантичної диференціації, наприклад: *Warenhaus – Haus (mit) Waren*. Композит має більш яскраво виражене понятійне значення.

Друга велика група компресивних словотворчих конструкцій базується на семантичній компресії. Дослідження таких одиниць ускладнене їх насиченою семантичною структурою. Значення універбів не виводиться із простої суми значень складових компонентів. Розширення значення досягається за рахунок додавання до денотативного ядра змісту асоціативних і конотативних значень. Більш того, словотворчі одиниці використовуються як мінімальний контекст для реалізації стилістичних фігур. За формою такі складні іменники німецької мови є словами, а за синтаксичними відносинами – імпліцитними словосполученнями. При цьому їх перший компонент виступає як визначаюча словооснова, яка визначає, а другий – як словоформа, яка визначається. У семантичній структурі таких словотворчих конструкцій міститься нерозгорнута, частково розгорнута або варіантно розгорнута проектована ідея. Нереалізованість цієї ідеї стає змістом розгортання компресивного образу за межами лінійних систем, тобто в плані інтелектуальних і асоціативних контекстів. Образ, який став основою номінативної одиниці, не розгортається, а лише фіксує співвіднесеність значимих компонентів. При цьому безпосередні складові можуть переосмислюватися на основі метонімії чи метафоричного перенесення значення (*Zusammenschluss der Großkonzerne – die Elefantenhochzeit*). *Auf der Rangliste der größten Elefantenhochzeiten in den USA nimmt der Zusammenschluss von Boeing und Mc Donnell Douglas nur den zehnten Platz ein*. Використання в тексті таких одиниць урізноманітнює стиль викладення, що сприяє кращому емоційному сприйняттю написаного.

В окремих випадках при утворенні універбів відносини між компонентами набувають відтінку протиставлення, що мотивується антонімічністю значень компонентів.

Таким чином, універбація є однією з основних типологічних рис німецького субстантивного словотвору, яка дозволяє створювати слова-універби на основі не лише простих словосполучень, а й на основі більш складних синтаксичних комплексів, іноді сегментів тексту, а іноді на основі асоціативних і конотативних контекстів, які розгортаються в свідомості й залежні від лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів. Цим обумовлюється інтерес до процесу універбації з точки зору стилістичного аналізу. Приймаючи трактування універбів як результату компресії лінійних і нелінійних структур, логічно запропонувати, що універбації можуть зазнавати мовленнєві одиниці, які виконують різноманітні стилістичні функції. Такий підхід міг би слугувати для більш детальної розробки механізмів створення експресивних та образних композитів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Степанова М.Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке. – М.: Высшая школа, 1984. – 264 с.
2. Ortner H. Zur Theorie und Praxis der Kompositaforschung. – Tübingen: Narr, 1984. – 200 s.
3. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
4. Сахарний Л.В. Психолінгвістическі аспекти теорії словообрання. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 97 с.

5. Шумагер А.И. Прагматический аспект компрессивного словообразования // Прагматико-семантические аспекты немецкой лексики. – Калинин: Изд-во Калининского университета, 1988. – С. 145-153.
6. Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Max Niemeyer, 1992. – 375 s.
7. Фефилов А.И. Морфотемный анализ единиц языка и речи. – Ульяновск: УлГУ, 1997. – 246 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.04. 2007 р.

Коваль И.В., Кухар Л.А. Универбация как основная типологическая черта субстантивного словосложения в немецком языке.

Статья рассматривает процессы универбации, которые лежат в основе создания большинства стилистически маркированных композитов и являются причиной их многоаспектной стилистической нагрузки. Композиты используются для создания микро- и макроконтрастных стилистических фигур.

Koval I.V., Kukhar L.A. Univerbation as a main typological feature of substantive word-formation in German.

The article deals with the processes of univerbation which are the basis of creation of the majority of stylistically marked composite units and are the actual reasons of various stylistic loading of the mentioned lexical units. The composites are used for creation of both micro- and macrocontextual stylistic figures.